

Filozof (Φιλόσοφος), Sofist (Σοφιστής), Retor (Ρήτωρ): II. Sofistik Dönem’de Sınıflandırma Problemi

Philosopher (Φιλόσοφος), Sophist (Σοφιστής), Rhetorician (Ρήτωρ): Problems of Classification in the Second Sophistic

Elif AKGÜN KAYA*

Öz: II. Sofistik Dönem’de sofistler, retorlar ve filozoflar toplumda önemli siyasal ve sosyal görevleri üstlenmektedir. Ancak siyasal ve sosyal görevleri açısından bu üç grup birbirinden kesin olarak ayrılamamaktadır. Epigrafik belgeler sofist, filozof ve retor olarak anılan bir kişinin niçin bu şekilde anıldığıyla ilgili açıklayıcı bir bilgi sunmamaktadır. Antik kaynaklarda sofist, filozof ve retor için verilen tanımlamalar zaman zaman farklılık gösterebilmektedir. Bu makalede, antik yazarlar ve yazıtlar aracılığıyla sofist, filozof ve retor kavramlarının sınırları çizilmeye ve mesleki olarak aralarındaki farklılıklar saptanmaya çalışıldı. Sonuç olarak, filozof kendine ait bir düşünce sistemiyle ve takip ettiği felsefi düşünceyle diğerlerinden ayrılmaktayken; sofist daha çok bir öğretmen, bir eğitimci ve rehberdir. Retor ise, bir politikacı, danışman veya *panegyrist*’tir.

Anahtar sözcükler: Filozof, Sofist, Retor, İkinci Sofistik, Sınıflandırma

Abstract: Sophists, rhetoricians and philosophers had important political and social duties within the community in the Second Sophistic. However, these three groups can’t be separated definitively from each other in respect to their political duties. Moreover, we can’t obtain any descriptive information as to why they were called sophist, philosopher or rhetorician from the epigraphic record. The identifications which were given concerning the sophists, rhetoricians and philosophers in Ancient Greek Literature sometimes show differences. In this article, employing ancient inscriptions and writer’s opinions, the attempt is made to draw conceptual borders and professional differences between the sophist, philosopher and rhetorician. As a consequence of this research it appears that the philosopher had his own system of ideas and he followed a philosophical idea. However the sophist is a kind of master, teacher and advisor, while the rhetor is more of a politician, supervisor or panegyrist.

Keywords: Philosopher, Sophist, Rhetorician, the Second Sophistic, Classification

II. Sofistik Dönem’de, antik kaynaklar ve epigrafik belgelerde filozof, sofist ve retor için kesin bir ayırım yapılmadığından bu kavramlar iç içe geçmiş durumdadır. Antik kaynakların verdiği bilgiler bazen yanıltıcı olabilmektedir; çünkü antik yazarlar kendi ön yargılarına göre kişilerle ilgili yorumlar yapabilmekte, sevmedikleri kişileri küçümseme ve aşağılama adına şahsi düşüncelerini işin içine sokabilmektedirler. Epigrafik belgelerde filozof, sofist ve retor olarak onur-

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Antalya. elifakgun@akdeniz.edu.tr

Bu makale, TÜBİTAK "2214/A - Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı" kapsamında Oxford Üniversitesi, Ioannou Centre for Classical and Byzantine Studies’de gerçekleştirmiş olduğum çalışmaların ürünüdür. Desteklerinden dolayı TÜBİTAK’a ve Oxford Üniversitesi’ne teşekkürlerimi sunarım.

landırılan kişilerin mesleklerine yönelik herhangi bir tanımlayıcı ifade bulunmamaktadır. Ayrıca yazıtlarda bir kişi hem retor hem sofist ya da hem retor hem filozof olarak onurlandırılabilir. Ancak bunun neden bu şekilde olduğuyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Bu üç grup için en kesin tanımlamalar Suda ve Pollux tarafından yapılmaktadır.

Suda (φ 414 s.v. <φιλοσοφεῖν=*philosophhein*>) felsefe yapmayı, “*bir şey yapmak için hevesle canla başla çalışmak, gayret etmek (σπουδάζειν)*” ve “*felsefi derin düşünceleri takip etmek (τὸ τὴν φιλόσοφον θεωρίαν μετιέναι)*” olarak tanımlamaktadır Filozofu da bu düşüncelerin izinden giden ve en iyi kraldan bile daha büyük faydalar getiren kişi olarak tarif etmektedir (Suda φ 419 s.v. <φύλοσοφος=*philosophos*>: Φύλοσοφος: ὅτι μείζονα τὸν βίον εὐεργετῆι φύλοσοφος ἀνὴρ ἤπερ ἄριστος βασιλεύς. *Filozof: Yaşam için en iyi kraldan bile daha büyük bir hayırseverdir.* Bunun yanı sıra Suda (ς 812 s.v. <σοφιστής=*sophistes*>) sofist, ἀπατεών olarak, yani “*düzenbaz, insanı kelimelerle cezbeden kurnaz*” bir kişi olarak belirtmektedir. Ayrıca eğitimle ilgilendiği (σοφίζεσθαι=öğretmek, bir şey öğrenmek) ve ders verdiği için (Λέγεται δὲ σοφιστής καὶ ὁ διδάσκαλος, ὡς σοφίζων) sofist öğretmen (ὁ διδάσκαλος) olarak adlandırmaktadır. Eskiden de sofistin bilge (σοφός=*sophos*) olarak zikredildiğini dile getirmektedir. Σοφίσματα τὰς τέχνας ifadesiyle sofistin kelime ustası olduğuna, kelimeleri çok iyi kullandığına vurgu yapmaktadır. Kelimeleri kullanarak konuşma yeteneğiyle insanları etkilediğini ve bu şekilde insanların gözlerini boyadığını söylemektedir (Suda ς 813; 814 s.v. <σοφιστής=*sophistes*>; ayrıca bk. Plat. Prot. 317C; Phot. Lex. ς 528. 21-25 s.v. <σοφιστής=*sophistes*>). Retor ise toplum önünde konuşma yapan ve insanlara tavsiye veren kişi olarak tanımlanmaktadır. Konuşma konusunda çok iyi ve insanları etkileyebilme konusunda yetenekli olduğu için kentin adeta bir lideri ve komutanı gibidir (Suda ρ 152 s.v. <ρήτωρ=*rhetor*>; Phot. Lex ρ 487. 25 s.v. <ρήτωρ=*rhetor*>). Bunun yanında, Suda retor için avukat, savunma vekili ve kendi düşüncesini, fikrini beyan eden yargıç ifadelerini de kullanmaktadır (ρ 152 s.v. <ρήτωρ=*rhetor*>: Ῥήτωρ: συνήγορος, δικολόγος. καὶ ὁ τὴν ἰδίαν ἀποφαίνων γνώμην κριτῆς παρὰ Σοφοκλεῖ: *Retor: Avukat, savunma vekili. Sophokles'te olduğu gibi kendi kişisel düşüncesini ifade eden yargıçtır.* Ayrıca bk. Phot. Lex. ρ 488.12-13 s.v. <ρήτωρ=*rhetor*>).

Pollux (*Onom.* IV. 39) ise bu üç grup için birçok eş anlamlı kelimeye yer vermektedir. Filozofla ilgili verilen kelimeler genel olarak eğitim, düşünme ve ahlak üzerine yoğunlaşmaktadır: Φύλοσοφος, διαλεκτικός (diyalektik uzmanı), θεωρητικός (spekülatif/teoriksel), παιδευτικός (eğiten), προτρεπτικός (ikna edici, güzel ve etkili konuşmada yetenekli), διδασκαλικός (öğreten), τὰς ψυχὰς ἐξιώνμενος (ruhu pastan kurtaran, özgürleştiren), ἐπανορθούμενος τὰ τῆς γνώμης ἀρρωστήματα (düşünce ile ilgili hastalıkları düzelten), ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἄγων (erdemle ilgili şeylerin öncüsü), ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἀγωγός (erdemle ilgili şeylere giden), ἐπιθυμία πραῦναι (arzuyu yumuşatan), φιλοχρηματίαν συνμετρήσαι (para sevgisinde ölçülü, maddi şeylere önem vermeyen), τῦφον συστεῖλαι (alçak gönüllü, kibrini yenmiş), ἀλαζονείαν κολάσαι (şarlatanlığı/sahtekârlığı kınar/cezalandırır), ἀκολασίαν νοθετῆσαι (ölçsüzlüğü/aşırılığı uyarır/cezalandırır), ἀσέλγειαν σωφρονίσαι (ahlaksızlığı ıslah eder), νοθετικός (öğretici, eğitici, uyarıcı), σωφρονιστικός (ahlak öğreten).

Pollux'un (*Onom.* IV. 41-52) sofistlerle ilgili eş anlamlı kelimelere yer verirken kullandığı kelimeler eğitimle alakalı olmakla birlikte, genelde rüşvet alan, para alan, para toplayan, ün seven gibi olumsuz anlamlar üzerinde yoğunlaşmaktadır: σοφιστής, διδάσκαλος (öğretmen), παιδευτής (eğitmen), ἐξηγητής (danışman), ὑφηγητής (öğretmen, usta), ἡγεμών (lider), σοφιστικός (sofiste özgü), διδασκαλικός (öğreten), παιδευτικός (eğiten), ἐξηγητικός (yorum yapan), ὑφηγητικός (rehberlik), ἡγεμονικός (liderlik), ἀργυρολογεῖν (para toplamak), ἀργυρίζεσθαι (rüşvet almak), πιπράσκειν (bilgi, bilim satmak), πωλεῖν (satmak), ἀντι-

καταλλάττεσθαι πρὸς ἀργύριον (para için değiştirmek), δασμολογεῖν (haraç toplamak, övgü toplamak).

Pollux (*Onom.* IV. 20-39) retorla ilgili eş anlamlı kelimelere yer verirken kullandığı terimler filozof ve sofist için verilenlerden farklı olmakla beraber daha kapsamlıdır. Filozof ve sofist daha çok eğitimle ilişkilendirilirken; retorla ilgili verilen eş anlamlı kelimelerden retorların toplumsal hayatı ilgilendiren konularla daha içli dışlı olduğu sonucu çıkmaktadır. Pollux’un retorla ilişkin sunduğu kavramlardan bazıları şunlardır: ῥήτωρ (retor), λεκτικός (güzel konuşan), πολιτικός (devlet adamı), ἐλεγκτικός (eleştiren), σύμβουλος (danışman), νομοθέτης (hukukçu), δημαγωγός (lider), βουληγός (konuşmacı), πρεσβευτής (elçi), δικανικός (avukat), κατήγορος (savcı), πανηγυρικός (festival yöneticisi), ἐγκωμιαστικός (methiye yazan, övülen), ψεκτικός (tenkitçi), πάνσοφος (bütün bilgilere sahip, bilge), περιττός (olağan üstü), πικνός (büyük, güçlü), πρόχειρος (bir şey yapmaya hazır), ῥάδιος (hoşgörülü), ἄφθονος (cömert), ἐπιμελής (dikkatli), ἐσκεμμένος (dikkatli düşünen), πολυγνώμων (bilge, akıllı), πολύλογος (çok konuşan), εὐγλωττος (güzel konuşan), εὐφωνος (güzel sesli), δυνατός (güçlü), πιθανός (ikna edici, popüler konuşmacı), ἐπαγωγός (baştan çıkarıcı), γλυκός (tatlı, melodik), ἀφειδής (cömert), εὐθυρρήμων (açık sözlü), ἐλεγκτικός (çapraz sorgulamaya düşkün), παρρησιαστικός (sözünü sakınmayan, açık sözlü), ἀνυπόστολος (korkusuzca konuşan), τεχνίτης (sanatkâr), ἔντεχνος (sanatçı ruhuna sahip), βαθὺς τὴν γνώμην (düşüncede derin), πικρός (keskin), εὐνοικός (yardımsever, iyi niyetli), θυμικός (tutkulu).

Pollux ve Suda’nın verdiği bilgilerde sofistlerin eğitimlikleri üzerinde durulmasına karşın oldukça olumsuz anlamlar da dile getirilmektedir. Kelimeleri kullanma yetenekleriyle insanları etkiledikleri ve insanları bu şekilde kandırdıkları, para sever ve paraya düşkün oldukları belirtilmektedir. Bu düşünce yapısı sofistlerin para karşılığında ders verdikleri için Sokrates ve Platon tarafından eleştirilmeleri sonucunda, sofistlerle ilgili oluşan olumsuz düşünce yapısıyla uyumlu gözükmektedir. Platon, sofistleri gerçek bilgisine sahip olmadıkları sanatları öğretme iddiasında bulunan dolandırıcılar olarak suçlamaktadır. Bundan dolayı sofist adı kötü bir üne sahiptir. Ayrıca sofistler öğrencilerine, bir konuyu farklı bakış açılarından nasıl tartışabileceklerini öğretiyorlardı. Bu yetenek de onlara kötü bir olayı, iyi bir şey olarak ortaya çıkarma fırsatı veriyordu; çünkü onlar diğerlerini zekâlarıyla alt edebilecek yeteneği ve tekniği öğreniyorlardı. Bu teknik ve yetenek sayesinde mahkemede herhangi birinin avukatlığını üstlendiklerinde, davanın sonucunu değiştirebilirlerdi. Suçlu birini suçsuz gösterebilirler ya da suçsuz birini suçlu gösterebilirlerdi. İnsanları ve mahkemeyi bu şekilde yanıltabilirlerdi. Bu gibi şeyler yanında sofistlerin inanç ve ahlakla ilgili yıkıcı fikirler öne sürmeleri, öğrencilerinden ücret talep etmeleri kınanmalarına ve paragöz, ahlaksız, sahtekâr, yozlaşmış gibi kötü sıfatlar almalarına yol açmıştır. II. Sofistik Dönem’de sofistler oldukça ünlü olmalarına rağmen bu olumsuz çağrışımlar da devam etmektedir. II. Sofistik Dönem’de yaşamış olan Lukianos sofistlerin çok ünlü olduklarını (πάντιμον ὄνομα σοφιστῆς εἶναι δόξαις; Lukian. *Rhet.* 1) söylemekle birlikte, sofist kavramı için aşağılayıcı ve kötüleyici ifadeler kullanmaktadır (Lukian. *Pseudol.* 5-9).

Kendisini filozof olarak tanımlayan Plutarkhos (*Mor.* 43E-44A), σοφιστής (sophistes) kelimesini genellikle aşağılama ifadesi olarak kullanmaktadır. Sofistleri, şöhret ve birtakım politik ayrıcalıklar için rakipleriyle tartışan kişiler olarak olumsuz bir tablo içinde resmetmektedir (Plut. *Mor.* 100D; 131A; 543E-F). Sofistleri bazı pasajlarda οἱ ῥητορικοὶ σοφισταί olarak eleştirmektedir ve bu ifadeyi olumsuz anlamda kullanmaktadır (Plut. *Mor.* 543E). Bunun yanında filozof ifadesini ise genelde hayranlık belirtisi olarak kullanmaktadır (Plut. *Mor.* 46B; 77C; 122B; 269B; 363D; 776B-779C; 796D-E; 1115C; 1125B). Eserlerinde filozoflarla ve retorik eğitimiyle ilgili bilgilere yer verirken olumlu bir anlatım kullanan Plutarkhos, söz ko-

nusu sofistler olunca, sofistlerle ilgili zamanının olumsuz düşünce yapısını benimsemektedir (Plut. *Mor.* 386D; *Mor.* 75C; Plut. *Brut* XXXIII.3; ayrıca bk. Stanton 1973, 353; Jones 1971, 14).

Sofistlerle ilişkilendirilen düşünceler genellikle dolandırıcı, düzenbaz gibi kötüleyci ve aşağılayıcı ifadeler içerdiği için Aelius Aristides sofist olarak anılmaktan hoşlanmamakta ve bu adlandırmayı kabul etmemektedir. Ayrıca sofistler için hoş şeyler düşünmemektedir ve onlar için *oi κατ'ἀπυστοι σοφισταί* (değersiz sofistler), *δείλαιοι σοφισταί* (sefil sofistler) gibi ifadeler kullanmaktadır (Ael. *Ar. Orat.* 51. 423. 13; 26. 343. 32). C. H. Behr (1968, 65-67, n. 17), Aristides'in çalışmalarında genellikle sofist kelimesinin kötüleyci anlamda kullanıldığını ileri sürmektedir. Buna karşın A. J. Festugière (1969, 147-48), Aristides'in çalışmalarında sofist kelimesinin aşağılama olarak kullanılmadığını, sadece rakiplerine, kötü retorlara ve güzel söz söyleme sanatını kirletenlere saldırdığı konusunda ısrar etmektedir (Konuya ilişkin metinler için bk. Ael. *Ar. Orat.* 42. 517. 11; 49. 370. 24; 49. 384. 12; 25. 311. 15; 26. 343. 32-344. 30; Krş. Bowersock 1969, 13, no. 3). Aynı zamanda Aristides kötü sofistlere saldırmaktan da gayet memnundur (*Orat.* 27. 355. 12; 18. 252-256; ayrıca bk. Boulanger 1923, 256-62, 265-70). Ayrıca, Aristides (*Orat.* 45), kendisinin sofist şeklinde adlandırılmasından hoşlanmamakla birlikte, felsefi sistem içindeki “*pepaideuementos*” olarak kendisini tanımlamaktadır. Bunun yanı sıra (Ael. *Ar. Orat.* 46. 309. 21) söylevinde, filozofları konuşma yapmadıkları, söylev yazmadıkları, festival meclislerine katılmadıkları, tanrıları onurlandırmadıkları, şehirlere danışmanlık yapmadıkları, sıkıntılarını çözmeye yardımcı olmadıkları, bireysel kavgaları bastırmadıkları ve gençleri eğitmedikleri için eleştirmektedir. Aristides'in filozoflara karşı olan kötü düşünceleri, onlarla ilgili haksız yorumlar yapmasına yol açmaktadır. Filozoflar da şehirlere danışmanlık yapmakta, sorunları çözmeye yardım etmekte, kişisel kavgaları bastırmakta, gençleri eğitmekte ve kentle ilgili sorumluluklarını yerine getirmekte üstlerine düşeni yapmaktaydılar. Epigrafik malzemeler de bu durumu açık şekilde göstermektedir. Didyma'dan ele geçen yazıtta, stoik filozof Aelius Aelianus birçok şehirde meclis üyeliği ve vatandaşlıkla onurlandırılmış ve rahiplik görevini yerine getirmiştir. (Rehm 1958, 207, no. 310; Aytaçlar 2006, 136, no. 112). Ephesos'tan ele geçen yazıtlarda filozof Appius Aleksandros'un pek çok kez *doukenarios*'luk (komutan) ve Birinci Koina Asia Oyunları'nda beş kez *agonothetes*'lik yaptığını (PIR² A 945; *IEphesos* III, no. 616; Engelmann - Knibbe 1978 - 80, no. 16; Herrmann - Malay 2003, 4, no. 3; Aytaçlar 2006, 85, no. 1); filozof Lucius Flavius Hermokrates'in, Asia'nın Pergamon'daki tapınaklarının *arkhiereus*'liğini, tüm enerjisi ve içtenliği ile şehrin avukatlığını yaptığını (AE 1933 (1934), 75, no. 276; Habicht 1969, 76, no. 34; Robert 1969, 287, dpn. 4; Merkelbach – Stauber 1998, 583, no. 3; Puech 2002, 297, no. 138; Jones 2003, 127 vd.; Aytaçlar 2006, 201, no. 231); Phokaia'dan ele geçen yazıtta ise filozof Lucius Vibius Eumenes'in *strategos*, *boularkhos*, *eirenarkhos*, *ephebarkhos*, *gymnasiarkhos* ve *agoranomos* gibi görevleri üstlendiği (Tanriver 1991, 18, no. 4; SEG 51 1044; Aytaçlar 2006, 138, no. 114) öğrenilmektedir. Bu ve buna benzer örnekler filozofların da şehirlerine karşı sorumlulukları olduğunu ve bunları yerine getirdiklerini göstermektedir.

Buna karşın, Aristides'in filozoflara karşı yaptığı eleştiriler onun zorunlu olarak sofist olduğu anlamına gelmemektedir (Stanton 1973, 355). Filozofların retoriğe karşı haksız keyfiliklerini, retoriği dalkavukluk, yağcılıkla aynı kefeye koymalarını (Lauwers 2013, 352) ve retorun kalabalığın dalkavuşu olarak ileri sürmelerini eleştirmektedir. Retorun yalnızca kalabalığın onayladığı şeyleri amaçladığını söylemenin, safsatadan başka bir şey olmadığını ve bunun geleneksel felsefenin yanlış bir argümanı olduğunu söylemektedir (Ael. *Ar. Orat.* 45. 42. 6-43). Sofist kavramını birinin rakibini veya düşmanını kötülemek için kullandığı, felsefi sistemin tipik bir söylemi olduğunu belirtmektedir (Ael. *Ar. Orat.* 45. 47. 13-77. 14). Bunun yanında çağının sofist konuşmalarını da savunma eğiliminde değildir. J. Lauwers'e (2013, 354) göre,

onun istediği sofistlik çağrışımlardan kurtulmuş özgür bir retorik oluşturmaktır. Ayrıca bunun toplumsal ve entelektüel pozisyon için değerli bir alternatif olduğunu göstermektedir. Aristides (*Orat.* 45-46), felsefi argümanlarla yakından ilgilenmekte ve Platon’un *Gorgias* (473-475) adlı diyalogunda kötülük yapmaktansa kötülüğe uğramanın daha iyi olduğu argümanını ele almaktadır. Eğer felsefenin görevi, kötülük yapmaktansa kötülüğe uğramanın daha iyi olduğunu öne sürerek bir insanın kötülük yapmasını engellemekse, retorik de aynı şeyi amaçlamakta ve telkin etmektedir. Aristides’e (*Orat.* 45. 73.26-74. 1) göre, felsefenin bu şekilde tanımlanması, retoriğin felsefenin bir türü olduğunu açıkça göstermektedir. Retoriği, felsefi ve toplumsal yaşamın odak noktası olarak tekrardan oluşturmak isteyen Aristides, bunu yaparken de felsefeyi dışlamamakta tam tersine retoriği felsefenin repertuarının önemli bir parçası haline getirmeye çalışmaktadır. Kısaca Aristides, kendi retorik sistemini felsefik sistem içine yerleştirmeye çalışmakta ve onu bu sistem içerisinde kullanmayı arzulamaktadır (Lauwers 2013, 358).

Dion Khrysostomos’un (*Orat.* 12. 10; 19. 3-4; 47. 16; 54. 1-2, 4; 66. 12) söylevlerinde de σοφιστής (sophistes) kelimesi bazen tarafsız bir anlamda kullanılırken, bazen de aşağılanmanın ve küçük düşürmenin ifadesi olarak kullanılmaktadır (Dio Khrys. *Orat.* 8. 9, 33; 12. 5; 32. 11, 68; 55. 7). Ἄνθρωπος σοφιστής (Dio Khrys. *Orat.* 4. 32, 35.), τὸ τῶν σοφιστῶν γένος (Dio Khrys. *Orat.* 10. 32; 35. 8-10) gibi ifadeleri sofistleri alaya almak ve küçümsemek için kullanılmaktadır. Onun söylevlerinde sofist kavramının aşağılanmayla birlikte negatif bir anlamı vardır. Öyle ki, *Πρὸς Ἀλεξανδρεῖς* konuşmasında sofistleri şarlatanlarla aynı kefeye koymaktadır (*Orat.* 32. 11: ἀφθονία δὲ κολάκων καὶ γοήτων καὶ σοφιστῶν; 32. 68; 8. 9: σοφιστῶν κακοδαμόνων βοώντων: *sefil sofistlerin bağırmaları*). Onların tam anlamıyla epideiktik retorlar olduğunu ve filozof kılığında ortaya çıktıkları zamanda da ahlaki değerleri elde etmeye uğraşmak yerine sadece faydalı olan şeylerle ve ünü aramakla meşgul olduklarını söylemektedir. Tarsus’ta yaptığı konuşmada ise retorlarla dalga geçmektedir. Ona göre retorlar, bütün her şeyi bildiğini sanan, evrensel bilgiyi öğretme iddiasında olan, gökyüzü, dünya ve deniz gibi herhangi bir konuda istenildiği anda saatlerce doğaçlama konuşma yapabilen kişilerdir (Dio Khrys. *Orat.* 33. 4). Sofistler ise çevrelere topladıkları kalabalıkların alkış ve pohpohlamalarıyla havalara uçan insanlardır (Dio Khrys. *Orat.* 12. 1-5, 13). Bu iki grubun aksine filozoflar ne bilmedikleri konularda ahkâm kesmekte ne de alkış ve ün gibi şeylerin peşinde koşmaktadırlar. Onlar bilgeliği arayan ağır başlı ve bilge kimselerdir (Dio Khrys. *Orat.* 35. 3). Söylevlerinde σοφισταί, ῥήτορες, πολιτικοί için olumsuz düşünceler hâkimken, φιλόσοφοι adına olumlu ve değerli fikirlere sahiptir (Dio Khrys. *Orat.* 12. 5; 13. 11; 19. 4; 22. 5; 24. 3; 43. 6; 71. 8). Ancak sözde filozof olarak geçinenleri de eleştirmekten geri kalmamaktadır (Dio Khrys. *Orat.* 32. 8, 20; 34. 3,52; 49. 1-13; 72. 2; 77/78. 34-35; ayrıca bk. Dill 1904, 367-82). Bu nedenle konuşmalarında kendini sofistlerin içine dâhil etmemektedir; aksine *Olympia* konuşmasında özellikle sofist unvanını reddetmektedir (Dio Khrys. *Orat.* 12. 13-15). G. R. Stanton’a (1973, 354) göre, Plutarkhos gibi Dion Khrysostomos da filozof olarak görülmeyi arzulamaktadır. On üçüncü söylevinde sürgündeyken nasıl filozof olduğunu anlatmaktadır ve bu durum onun kendini filozof olarak gördüğünün açık bir göstergesidir (Dio Khrys. *Orat.* 13. 9-12; 33. 16; 34. 3.52; 42. 1; 72. 16). Ancak Kyreneli Synesios (Δίων 1. 12; 1. 13; 1. 93; Dion Khrysostomos’un dönüşümüyle ilgili bk. Nock 1933, 173-74), güzel konuşma yeteneğine sahip olduğu için Dion Khrysostomos’un sofist olarak adlandırıldığını söylemektedir. Kariyerini ἀγνώμων σοφιστής (kibirli sofist) ve φιλόσοφος (filozof), konuşmalarını da πρὸ τῆς φυγῆς (*sürgünden önce*) ve μετὰ τὴν φυγὴν (*sürgünden sonra*) olmak üzere iki döneme ayırmaktadır (Synes. Δίων 1.96-97; ayrıca bk. Bowersock 1969, 10-11, 110-11). Photios (*Bibl.* 209. 165a. 32-165b.7) ise, Dion Khrysostomos’u sofist ve filozof olarak adlandırmaktadır. Aynı adlandırma Suda tarafından da tekrarlanmaktadır (δ 1240 s.v <Δίων=Dion>: *Dion, Pasikrates’in oğlu, Prusalı, Khrysostomos*

olarak adlandırılan sofist ve filozof... İmparatorluk arabasında oturarak (zamanın) çoğunu imparator Traianus ile geçirdi). S. Dill'in (1904, 368), Dion'u herhangi bir felsefe okulunun içinde tanımlanamayacağını söylemesine rağmen, Dion kendini Stoik olarak tanımlamakta ve Kyniklere de saldırmaktadır (*Orat.* 32. 9; 34. 2; 36. 29, 30). Hayata rehberlik etmesi için felsefeye dönülmesi gerektiğini ve yönetmek için de retorikün uygun olmadığını söylemektedir; çünkü filozof bazı felsefi ilkelere uygun yaşayarak diğer insanlardan farklı bir yaşam sürerken, retor ise ortak inanç ve düşüncelere (ün, para, mevki) göre yaşamaktadır (Dio Khrys. *Orat.* 2. 22-29).

Epiktetos da sofistlerle ilgili görüşlerinde döneminin düşünce yapısını yansıtmaktadır. Σοφιστικός, σοφίεσθαι (Epikt. *Diss.* 1. 7. 11; 2. 25. 2; 3. 21; 4. 5. 4) ve σόφισμα (Epikt. *Diss.* 1. 7. 33; 1. 27. 2; 2. 16. 4; 2. 18. 18; 3. 26. 16) için pek de olumlu bir tablo çizmemekte; bu kelimeleri aşağılama ifadesi olarak kullanmaktadır. Sofistik argümanlarla karşılaştığımız zaman algılarımızın açık olmasını ve bu argümanlara karşı yeterince egzersize sahip olmamız gerektiğini söylemektedir (Epikt. *Diss.* 1. 27. 6; 3. 8. 1). Epiktetos (*Diss.* 2. 20. 23) tanrıların varlığı üzerine yaptığı konuşmada, tanrıların var olmadığını, insanları korkutmak için sofistlerin ve yalancıların uydurduğu şeyler olduğunu söylemektedir. Kendisini zamanının sofistlerinin karşısında konumlandırmaktadır (Stanton 1973, 357). Sofistlere karşı filozoflarla aynı tarafta yer almakta ve epikürizme referansta bulunurken (*Diss.* 3. 7. 1) kendisini filozofların içinde tanımlamaktadır. Nitekim Domitianus (MS 94) bütün filozofları Roma'dan sürdüğü zaman, Epiktetos da bir filozof olarak Roma'yı terk etmek zorunda kalmıştır (Salmon 1957, 235; Millar 1965, 142-148).

Epiktetos (*Diss.* 3. 23), özellikle sözel yeteneklerini göstermek için retorikün gösterişli tarzını kullanan sofistlik sisteme saldırmakta; sofist ve filozof arasında ayırım yapmaktadır. Epiktetos'a göre biri ya sofisttir ya da filozoftur. Filozof olmayanı sofist olarak, sofist olmayanı da filozof olarak tanımlamaktadır. Eğer birisi konuşma yaparken iyi ve kötü arasındaki ayırma dikkat etmiyorsa, iyinin ve kötünün ne olduğunu öğrenmiyorsa ve öğrenmek için bir amaca sahip değilse, o kişi filozof değildir. Filozof için büyük kalabalıklardan övgü duymanın, alkış toplamanın bir önemi yoktur (Epikt. *Diss.* 3. 23. 16-20). Tam tersine o, büyük kalabalıkları, güzel konuşmayla ilgilenenleri küçümsemekte ve böyle kişilerden tiksiniyor. Tek amacı da gerçeğin peşinden gidip onu elde etmektir. Sadece övgünün peşinde koşmak, gösterişli konuşmalarla kalabalıkları etkileyip alkış toplamak, pohpohlanmak ve dalkavukluk yapmak sofistin işidir. Sofist, güzel konuşmayla ilgilenen büyük kalabalıkları sevmektedir. İnsanları etkileyebilmek için sahip olması gereken sözel yeteneklerini geliştirebilmek adına felsefi eserleri okumaktadır. Gerçeğin ne olduğu öğrenmek veya onu elde etmek gibi bir amaç gütmemektedir (Epikt. *Diss.* 3. 23. 20-38). Oysa filozof, büyük fikirlere ulaşmak için felsefi eserlerle ilgilenmektedir. Epiktetos'a (*Diss.* 3. 2-3; 3. 23) göre, amacı gösterişli konuşmayla büyük kalabalıkları etkilemek olan bu kişinin (sofistin) elinden gençleri eğitmek de gelmez. Eğitim filozofların işidir. Gençlerin eğitimi üzerine sofist ve filozof arasındaki tarihsel çatışma Platon'dan beri devam etmektedir. Sürekli olarak felsefenin pratik ve ahlaki amacını vurgulayan Epiktetos, filozofun konularıyla sofistin konularının aynı olmadığını göstererek (Lauwers 2013, 345), eğitim yöntemlerinin de farklı olduğuna dikkat çekmektedir (Long 2002, 15-16; 2005, 425). Retorik eğitiminde bireysel kimlik ile kamusal görünüş arasında yakın bir ilişki olduğu kabul edilirken, Epiktetos bu iki alanı birbirinden ayırarak, kamusal olanı boş bir uğraş olarak görüp reddetmektedir. Retorikçilerin biçimsel pratiklerini çocuksu uğraşlara benzetmektedir. Filozoflar daha ciddi konularla alakadar olurken, sofistlik retorik konuşma becerilerinin taklidiyle ve konuşma sanatının süsüyle ilgilenmektedirler. Felsefi konuşmalar gerçek paradigmalardan, sofistlik konuşmalar kurgudan ve öykünmeden daha öteye gidememektedir.

Epiktetos, Plutarkhos ve Dion Khrysostomos eserlerinde sofist, filozof ve retorlarla ilgili dönemlerinin düşünce anlayışını yansıtırlar. Sofistleri eleştirmekle birlikte kendilerini filozof olarak görürler. Epiktetos adeta, değişmez ve şüphe edilmeyen geleneksel felsefi sistemin koruyucusu ve ateşli bir savunucusu gibidir. Aristides her ne kadar sofistleri eleştirse de, geleneksel felsefenin değişmez olduğu düşüncesini baltalamaktadır; çünkü felsefenin içine retoriği sokarak onun sınırlarını yeniden çizmeyi denemektedir. Bu iki alan arasındaki düşmanlık daha çok filozofların tartışmalarıyla desteklenmektedir. Felsefenin mensupları, sofistlik sistem ile felsefi sistemin uzlaştırılmasını imkânsız olarak görmektedirler. Sofistlerin bakış açısından durum ele alındığında sofistlik yetenek ile felsefi öz-sunum birbiriyle uyuşmaması için herhangi bir sorun yoktur. Onlar için filozof ve sofist arasında tam bir karşıtlık ve mutlak bir muhalefet yoktur. Eğer bir filozof sözel akıcılık ve kolaylıkla kendi kuramlarını sunmayı başarabilirse, sofist unvanını da kazanabilir (Lauwers 2013, 357). Ancak filozoflar açısından durum biraz farklı görünmektedir; çünkü onlar geleneksel felsefi düşünce ile sofistlik gösterinin uzlaşamayacak kadar farklı iki alan olduklarını düşünmektedirler.

Edebiyat ve felsefe eğitimi alan, Roma’nın doğu eyaletlerine yolculuk yapan ve orada yaşayan eğitimli Hellenleri, sofist ve filozof arasındaki zıtlık açısından sınıflandırmak oldukça zordur (Stanton 1973, 350). İmparatorluk çağında retoriksel özelliklerinden ve yeteneklerinden dolayı sofist olarak adlandırılan kişileri, Philostratos kitabında ele almaktadır. Philostratos *II. Sofistik* akımını retoriksel bir hareket olarak sınıflandırmakta ve Atina’dan gelen klasik çağın, *I. Sofistik* hareketin devamı olarak resmetmektedir. Philostratos *Sofistlerin Hayatları* (βίοι σοφιστῶν) eserinde, Epiktetos, Plutarkhos ve Dion Khrysostomos’tan farklı olarak kendi zamanının politik ve sofistlik sistemi içerisinde sofist kavramını pozitif bir bağlamda kullanarak, sofist ve filozof unvanlarını birbirini kapsayan kavramlar olarak görmektedir ve “*Antik sofistlik sanatı, filozofik retorik olarak göz önünde tutmamız*” gerektiğini söylemektedir (VS. 480-481). Bu şekilde Philostratos, sofistlik pratiği bir dereceye kadar felsefe alanının içine yerleştirmektedir. Bu anlayış çerçevesinde sofistler, geleneksel filozofların konularını paylaşmakta ve aynı konuları tartışmaktadırlar. Bunun yanında sofistlik alanla felsefenin konularının farklı araştırma ve sorgulama yöntemlerine sahip olduğunu da vurgulamaktadır. “*Filozoflar soru metotlarıyla araştırmalarının küçük noktalarını kuvvetlendirmek için adım adım ilerlerler ve bilgi için kapanlarını kurarlar; fakat bilgi dağarcıklarından hala emin olmadıklarını iddia ederler, eski okul sofisti ne söylediğini bildiğini farz eder. Konuşmasına şu cümlelerle başlar: Ben biliyorum, ben farkındayım, ben uzunca bir süre gözlemedim veya insanlık için hiçbir şey sabit ve kesin değildir. Böyle bir başlangıç şekli bir konuşma ve gerçeğin açık bir idrakine başvurmak için özgüvenin ve asilliğin, soyluluğun bir tonunu verir*” (Philostr. VS. 480-481). Böylelikle, Philostratos gerçeğin ne olduğunu anlamak isteyen entelektüeller için felsefeyi ve sofistliği değerli alternatifler olarak sunmaktadır (Lauwers 2013, 343).

Philostratos (VS. 480) hem görünüşte felsefenin peşinde koştuğunu iddia edenleri hem de böylece sofist olarak adlandırılan kişileri kitabında ele aldığı dile getirmektedir. “*Eski günlerin insanları yalnızca üstün olan konuşma sanatlarının parlak bir ün kazandırdığı retorlar için değil; aynı zamanda kolaylıkla ve akıcı bir üslupla kendi teorilerini açıklayan filozoflar için de sofist ismine*” başvurduklarını söylemektedir (VS. 484). Philostratos ilk sofistleri felsefi düşünenler olarak kabul etmektedir ve onların tam anlamıyla sofist olmadığını vurgulayarak (Lauwers 2013, 344), öğretmen ve retoriğin uygulayıcıları oldukları üzerinde durmaktadır (Brunt 1994, 28). Antik dönemin *On Attik Retoru* (Lykurgos, Dinarkhos, Hyperides, Antiphon, Ankodides, Lysias, Isaeus, Isokrates, Aiskhines, Demosthenes; ayrıca bk. Roisman-Worthington-Waterfield 2015) arasından yer alan Antiphon’u (Philostr. VS. 498-500), Isokrates’i (Philostr. VS. 503-506) ve Aiskhines’i (Philostr. VS. 481, 507-510) sofistler arasında anmakta-

dır. Ayrıca Antiphon'un *Uyum Üzerine* (ὄπερ τῆς ὁμονοίας) adlı eserinin oldukça sofistlik tarzda olduğunu, aynı zamanda parlak bir felsefi ilkeyi ve söz söyleme sanatının yüksek bir stilini yansıttığını da yazmaktadır (Philostr. VS. 500). Dion Khrysostomos'un politik konuşmalarına sofistlik çalışmalarından daha çok felsefi ürünler olarak gönderme yapmasına rağmen (Philostr. VS. 487), O ve Arelateli Favorinus gibi etkili konuşan filozoflara, sofistler arasında yer vermektedir (Philostr. VS. 480). Hatta Favorinus filozofların kamu görevlerinden muafiyetiyle ilgili var olan yasayı gösterip kendisinin de bir filozof olduğunu varsayarak kamu görevlerinden muaf edilmesini istediği zaman, imparator tarafından filozof olmadığı gerekçesiyle bu isteği kabul edilmemiştir (Philostr. VS. 490); çünkü etkili konuşma sanatında tam bir sofistti ve sofist ününe sahipti. Favorinus kendisinin bir filozof olduğunu iddia etmekte ve arkadaşı Aulus Gellius tarafından da öyle tarif edilmektedir (NA. 1. 3. 27; 4. 1. 14; 11. 5. 5-6). Ayrıca Gellius, kamusal konuşmalar dışında Favorinus'un on kitap yazdığını söylemektedir (NA. 11. 5. 5-6). Ancak Philostratos, hem Dion Khrysostomos'un hem de Favorinus'un güzel ve etkileyici konuşma sanatına sahip oldukları için sofist olarak adlandırıldıklarını yazmaktadır. Bu noktadan hareketle konuşma sanatında başarılı olmanın sofistlerin bir özelliği olduğu anlaşılmaktadır. Philostratos pek çok esere sahip Aelius Aristides ile ilgili fazla bilgi vermemekle birlikte, sanatında yetenekli bir sofist olduğunu ve yeteneğinin bir konuyla ilgili ayrıntılı düşünebilmesinden kaynaklandığını yazmaktadır. Bir konu üzerinde ayrıntılı düşünme özelliği genelde filozoflar için kullanılan bir tanımlamadır. Philostratos (VS. 520, 540) ayrıca Skopelianos ve Polemon'un konuşmalarını överken, sofistleri açık bir şekilde küçümseyen ve onlar arasında anılmayı istemeyen Tyreli Maximus (1.7g-8a; 18. 4g; 27. 8e; 31. 1a; ayrıca bk. Hahn 1989, 96) ve Plutarkhos'tan da hiç bahsetmemektedir. Yazıtlardan filozof olduğu bilinen L. Flavius Hermokrates'i de sofist olarak stilize etmektedir (Philostr. VS. 608-612). Ayrıca Soteris, Sosos, Nikandros, Phaidros, Phylaks gibi sofistleri *Grekerin oyuncağı* (ἀθύρματα γὰρ τῶν Ἑλλήνων) olarak adlandırmakta ve onlar için sofist kavramını kullanmaktan kaçınmaktadır (Philostr. VS. 605). Hâlbuki bu kişilerin kesin sofist olduğu bilinmektedir (Keil 1953, 15-18; Pouilloux 1967, 379 vd.). Üstelik Atinalı olup Ephesos'ta eğitim alan Soteris, iki kez Ephesos'ta önde gelen sofist olarak onurlandırılmış ve meclis tarafından 10 bin drakhmi (yaklaşık 4.980.000 TL) ile ödüllendirmiştir (CIG 2988; Le Bas-Waddington 1870, 52, no. 158; Keil 1953, 15-16; Flacelière 1949, 472; *IEphesos* V, no. 1548; Puech 2002, 455, no. 243; Aytaçlar 2006, 92, no. 17: δὶς με σοφιστὴν πρῶτον | Ἀθήνηθεν καλέσαντο | Σώτηρον βουλῆς δόγμα|σιν Ἄνδροκλίδαι | πρῶτω δὲ ἀντ' ἀρετῆς τε | βίου σοφίης τε λόγο[ιο] | ὄρισαν ἐν τιμαῖς μυρί[α] | δῶρα τελεῖν). Ancak Soteris'un yazıtında dikkat çeken başka bir nokta ise meclis tarafından sofist olarak onurlandırılmasıdır. Yani kent meclisi, Soteris'un sofist unvanının resmi olarak tanınmasıdır. Puech (2002, 10-15), II. yüzyılda ve III. yüzyılın başında sofist unvanının kentin resmi onayı ve bir kişinin sofist olarak kabul edilmesinin *boule*'yi ilgilendiren bir fonksiyon olabileceğini söylemektedir. *Boule* tarafından sofist olduğu onanan kişiler kentteki veya imparatorluktaki retorik kürsülerine atanabilmektedirler. Aynı zamanda retorik kürsüsüne atanmış olan bir kişi de kesin olarak sofist unvanını almış olmalıdır. Galenos'un Hadrianus için "Henüz bir retor ama daha bir sofist değil." (Gal. 14.627: ὁ ῥήτωρ οὐπω σοφιστεύων.) ifadesi Ephesos'taki veya Atina'daki retorik kürsüsünde hala adının geçmemesinden kaynaklanmış olmalıdır. Ayrıca Puech (2002, 10), Aelius Aristides'in sofist unvanını, onun bir retorik kürsüsüne (Ael. Ar. *Orat.* 26. 343. 28-37) göz dikmiş olduğunu ima eden rakiplerinin rahatlaması adına hiçbir zaman kabul etmediğini yazmaktadır.

Güzel konuşma sanatının en yüksek şekli olarak görülen hitabetin bir çeşidi, sofistlik olarak adlandırılmaktadır. Sofistik hitabetin uygulayıcıları da sofist olarak görülmektedir (Brunt 1994, 26). Bir sofist kendini güzel söz söyleme sanatına ve öğretmeye adanmış bir retordur. Bu bağ-

lamda sofist kelimesi bazı bilgileri ve yetenekleri diğerlerine öğreten *pepaideumenoi* olarak tanımlanmaktadır; fakat bütün sofistler bu şekilde nitelendirilmemektedir. Büyük bir retor olmasına rağmen, öğretme eylemini yerine getirmediği için bazı kişilere sofist ismi verilmemektedir. MÖ I. yüzyılda Philodemos sofist terimini, retorik öğretmenleri göstermek için kullanmaktadır. Plutarkhos ise sofist ve retoru iki ayrı sınıf olarak birbirinden ayırmaktadır (*Mor.* 131. A. 1-4; 486.C. 4). Strabon’un (XIV. 1. 48), komutan Diodoros’tan bahsederken kullandığı σοφιστεύειν τὰ ῥητορικά ifadesi ve eserin ileriki bölümünde ἐρρητόρευε (ῥητορεύω) fiilini kullanması sofistlerin retorik eğitimi verdiklerini desteklemektedir. Bununla birlikte Strabon (XIII. 1. 66), Diodoros’un akademia filozoflarından biri olduğunu da yazmaktadır. İmparator Antoninus Pius, şehirlerin büyüklüğüne göre hangi meslek gruplarına ve kaç kişiye ayrıcalık verileceğine ilişkin Asia koinonuna yazdığı mektuplarda iki gruptan söz etmektedir: γραμματικοί ve σοφισταί ῥήτορες. Hepsi için οἱ παιδεύοντες ἐκτέραν παιδείαν ifadesini kullanmaktadır (*Dig.* 27. 1. 6. Burada retorik öğretmenler kastedilmektedir). Sofist ve retor arasında herhangi bir fark görmemekte ve bu iki kelimeyi birbiri yerine kullanmaktadır (*Dig.* 27. 1. 6. 1; 27. 1. 6. 2); σοφισταί ῥήτορες ifadesiyle sofist olarak kabul edilen, retorik eğitimi veren öğretmenleri kastetmektedir. Her iki grubu öğretmen olarak görmektedir (Sidebottom 2009, 71). Ayrıca, Antoninus Pius’un mektupta grammatikçilerden, doktorlardan ve retorlardan aynı cümlede bahsederken, filozoflardan daha sonraki cümlelerde bahsetmesi dikkat çekicidir (*Dig.* 27. 1. 6. 5; 50. 13. 1; ayrıca bk. Brunt 1994, 25). Publius Hordeonius Lollianus (IG II², 4211; Kaibel 1878, 362 no. 877; Keil 1953, 9, Puech 2002, 327, no. 149; Ayaçlar 2006, 90, no. 12) ve Miletoslu T. Claudius Flavianus Dionysios (Keil 1953, 6 – 7; SEG 13, 502; *IEphesos* VII 1, no. 3047; Jones 1980, 373-374; SEG 30, 1309; Puech 2002, 229, no. 98; Ayaçlar 2006, 90, no. 13) yazıtlarda hem retor (ῥήτωρ) hem sofist (σοφιστής) olarak onurlandırılmaktadırlar. Brunt (1994, 29-30), her iki durumda da sofist olarak kastedilenin öğretmenlik olduğunu, öğretme eylemini yerine getiren bu kişilerin öğrencilerini mecliste ve mahkemede yapacakları konuşma görevleri için hazırladıklarını ve nasıl daha iyi birer doğaçlama konuşmacısı olacakları konusunda onları eğittiklerini söylemektedir. Alkidamas, bir sofist için öğrencilerini doğaçlama konusunda eğitmenin oldukça önemli bir şey olduğunu söylemektedir. Ancak, saf retoriğin ustaları ile retoriği araç olarak kullananlar arasında büyük bir fark vardır. Sadece retorik yeteneğini sergilemeyi amaçlayan sofistlerle öğretmenlik yapan ve bir şeyler öğretme amacı güden sofistler arasında keskin bir ayrım vardır (Plut. *Mor.* 41B-C; 43C; Dion 33.6 vd.; ayrıca bk. Brunt 1994, 37, 42).

Sofist eğitmen olarak tanımlanırken retorun bilgilendirmek, eğitmek ve ders vermek gibi bir amacı yoktur; onun özelliği kelimeler aracılığıyla insanları ikna etmektir. Platon, (*Gorg.* 450E-453A), retoriğin etkisinin kelimeler aracılığıyla (διὰ λόγων) inancı teşvik etmek ve onu desteklemek olduğunu söylemektedir. Bunu yaparken de herhangi bir öğretme amacı gütmemektedir. Platon’un öğrencisi Ksenokrates retoriğin güzel konuşma bilimi ve yeteneği olduğunu iddia etmekte; belirli bir konu üzerinde uzun uzun konuşmanın ve detaylı açıklamalar yapmanın retorik sanatının karakteristik bir özelliği olduğunu belirtmektedir (Sext. *Empir. adv. Math.* 2. 6. 1-2. 6. 7). Aristoteles ise *Retorik Sanatı* (Τέχνης ῥητορικῆς) I. kitapta retoriği, konuşma sanatı olarak tarif etmektedir ve retoriğin sadece kelime sanatı olduğunu vurgulamaktadır. Aristoteles’e göre, retorik sanatı insanları ikna etmek için bir araçtan başka bir şey değildir. Diyalektiğe yakın olan bu sanat, gerekli olduğunda bütün insanların uygulama alanı da olabilmektedir. Bütün insanlar uslamlama yolunu kullanabilir, eleştiri yapabilir ve gerektiğinde birini suçlayabilir ya da savunabilir. Yani herkes ikna etmenin araçlarını kullanabilir. Bu durumda retorik; konuşma sanatı, konuşma bilimi, konuşma ve ikna etmenin sanatı olarak tanımlanabilmektedir. Ancak Sextus Empiricus (*adv. Math.* 2. 16) retoriğin bir sanat olduğunu

iddia edenlere karşı, tam aksini savunmaktadır; çünkü günlük hayatta pek çok insan retorik teknik kurallarına sahip olmaksızın mahkemelerde insanı hayran bırakan konuşmalar yapabilmektedirler. Retorik sadece konuşmanın teknik bir metodudur. Ona göre sofistler, hitabet becerisinin zirvesine ulaşmış kişilerdir; çünkü onlar en üst retorik becerisinin konuşma tekniğine sahip olan ve bunu uygulayabilen kişileridir (Sext. Empir. *adv. Math.* 2. 18. 6: Οἱ σοφιστεύοντες ἐπ' ἄκρον μὲν τὴν ῥητορικὴν ἐξήσκησαν τεχνολογίαν). Böylece bu kişiler sanattan dolayı retor değillerdir, sadece konuşma tekniğine sahip hünlerdir. Ayrıca retorları sihirbazlara benzetmektedir. Nasıl ki, sihirbazlar el hünlerini kullanarak insanları etkileyip onlar üzerinde etki sahibi olabiliyorlarsa, aynı şekilde retorlar da kelimeleri ustaca kullanarak karar veren yargıçları etkileri altına alıp, onların gözlerini kör ederek verecekleri kararları etkileyebilmektedirler. Bu şekilde retorlar var olan kanunları da değiştirebilme gücüne sahiptirler. Sextus Empiricus (*adv. Math.* 2. 38-43) için retorlar asla şehirler için iyi şeyleri ortaya çıkarmazlar, kentın yararı için her şeyi yapacaklarına söz verirler; ama iş yapmaya gelince söz verdikleri şeylerin çoğunu kendi çıkarları için kullanırlar. Eğer retorik insanlara bir faydası olmayacaksa bunun için ona sanat diyemeyiz. Adaletsizlik tezatlığın doğasında vardır ve bir retor tezat konuşmaları deneyimlemiş bir kimsedir. Adaletsizliğin avukatı olmuştur, doğrunun peşinde koşmaz ve ayrıca her retor adaletsizdir (Sext. Empir. *adv. Math.* 2. 43-48; 58-63).

Plutarkhos (*Mor.* 41D-E; 59F; 814C), filozof olarak retorik değerini küçümsemektedir. Ona göre, retorların tek ilgilendikleri büyük kalabalıkların alkışını kazanmaktır. Plutarkhos ve Epiktetos (*Diss.* 3. 23. 9-19.) bir filozof için alkış istemenin veya onu aramanın uygun bir şey olmadığını düşünmektedirler. Bowersock (1969, 11), retor ve filozof arasında gerçek bir rekabet olduğundan bahsetmektedir. Ancak yaptıkları işin doğasından dolayı da retorların filozofları eleştirdikleri konuşmalarda, filozofların retorları eleştirdikleri konuşmalardan daha başarılı olduklarından bahsetmektedir (Ayrıca bk. Marrou 1960, 288 vd.; Brock 1911, 8). P. A. Brunt (1994), filozof ve retorun dış görünüşlerinden ve yaşam tarzlarından dolayı birbirlerinden kolayca ayırt edilebildiklerini söylemektedir. H. Sidebottom (2009, 76-84) ise sofistlerin görünüşlerine çok önem verdiklerine ve kıyafetin bir sofist için ayırt edici bir özellik olduğuna dikkat çekmektedir. Bir sofist her zaman bakımlı, lüks kıyafetler içinde gezmektedir; elbiseleri oldukça renkli, gösterişli ve pahalıdır. Saçı – sakalı her zaman bakımlıdır. Konuşurken mimiklerini, el ve kollarını aktif şekilde kullanmaktadır. Herhangi bir yolculuğa çıktığı zaman öğrenciler, hizmetliler ve kölelerden oluşan oldukça kalabalık bir heyet kendisine eşlik etmektedir. Philostratos'un sofist Polemon'dan bahserken, Phrygia'dan Galia'ya yaptığı yolculukta, yanında köleler, arabalar, köpekler, atlar götürdüğünü, dilden dile dolaşan büyük bir servetle birlikte yolculuk yaptığını aktarması bir sofistın abartılı yaşam tarzı için iyi bir örnektir (Philostr. *VS* 532). Sofistin abartılı ve süslü kıyafetlerine ve yaşam tarzına karşılık filozofun kıyafetleri ve yaşam tarzı oldukça sade ve basittir. Filozof *τρίβων* veya *τρίβώνιον* olarak adlandırılan yıpranmış, eski görünümlü özel bir pelerin – hırka giyerdi. Hatta, Kyrene Okulu renkli kıyafetlerinden dolayı alay konusu olmuştur (Philostr. *VS.* 519, 528, 533, 536 - 7, 570-4, 577, 580-1, 583, 587, 600 - 1, 617-9, 623; Sidebottom 2009, 76-84). Ayrıca, P. A. Brunt (1994, 25-26) imparator fermanlarında da retorun ve filozofun bariz şekilde birbirlerinden ayrılmış olduklarını belirtmektedir. Antoninus Pius, şehirlerin büyüklüğüne göre hangi meslek gruplarının ve bu meslek grupları içerisinde kaç kişinin *leiturgia*'lardan muaf edileceğine dair Asia eyaletine gönderdiği mektupta grammatikçilerden, doktorlardan ve retorlardan (sofistik retor) aynı cümlede bahsederken, filozoflardan daha sonraki cümlelerde bahsetmektedir (*Dig.* 27. 1. 6. 5; 50. 13. 1). Ancak ele geçen bazı yazıtlarda bir kişi aynı anda hem retor hem de filozof olarak onurlandırılabilir. Atina'dan ele geçen bir epigramda, adı bilinmeyen biri, konuşmasında retor, düşüncesinde filo-

zof olarak anılmaktadır (IG II² 10826: οὐνεκ’ ἦν ῥήτωρ μὲν εἰπεῖν, φιλόσοφος δ’ ἄ χρῆ νοεῖν). Retor Aelius Demetrios ise Aleksandria’da bir filozof grubu tarafından onurlandırılmaktadır (Jones 1967, 311). T. Flavius Glaucus’un da bir yazıtta (IG II2 3704) retor, filozof ve şair olarak onurlandırıldığı belgelenmektedir. Skepsisli Metrodoros’un önceden filozof olduğu, coğrafya ve tarih yazarlığı yaptığı Strabon (XIII. 1. 55.) tarafından aktarılmaktadır. Titus Flavius Aelianus Artemidoros öğrencilerine hem retorik hem de felsefe dersleri verdiği için onurlandırılmaktadır (Blümel-Malay 1993, 131, no. 3 lev. 16; Puech 2002, 148, no. 47; Aytacılar 2006, 172, no. 181). Aralarında rekabet olmakla birlikte bir kişinin iki unvanı alabilmesi de mümkün olmaktadır; çünkü filozof olmak daha çok bir kişinin yaşam tarzını, şeklini ifade etmektedir. Yazıtlarda filozoflardan bahsederken genelde Stoik, Epikürcü, Platoncu, Aristotelesçi gibi hangi felsefi akımı, düşünce yapısını takip ediyorsa bu da vurgulanmaktadır. Retor ise bir mesleğe delalet etmektedir. Eğitimi alan herkes kalabalık önünde ondan istenen herhangi bir konuda konuşma yapabilir ya da istenildiği zaman kenti için avukatlık, elçilik yapabilir. Retorlar şehirlerinin işleriyle meşgul olmalarıyla ünlüdürler (Philostr. VS. 567; Lukian. *Rhet.* 16; ayrıca bk. Brunt 1994, 35, 39; Hahn 1989, 33-53, 86-99). T. Flavius Glaucus’un retor, filozof ve şair olarak onurlandırıldığı yazıttan, *advocatus fisci* (hazine avukatlığı) görevini yerine getirdiği de öğrenilmektedir (IG II2 3704: Τίτος Φλαύιος Γλαῦκος Μαραθῶν | ποιητής καὶ ῥήτωρ καὶ φιλόσοφος, | ἀπὸ συνηγοριῶν ταμίου; Oliver 1949, 247 vd). Sardesli Diodoros’un bir konuyla ilgili Asia’yı müdafaa ettiği, Ksenokles’in senatodan önce Asia koinonları için konuşma yaptığı Strabon (XIII. 4. 9; 13. 1. 66) aracılığıyla bilinmektedir. Antiochia ad Maeandrum’da ele geçen yazıttan, Diotrophes’in retor, tanrıça Rome’nin ve Men’in rahibi (ἱερεύς) olduğu, üstün ve dindar bir şekilde *gymnasiarkhos* ’luk görevini yerine getirdiği, kent için pek çok kez yöneticilerin huzuruna çıkararak başarılı bir şekilde elçilik yaptığı, savaş zamanlarında şehir için gerekli şeylere kulak verip bunları cömert bir şekilde giderdiği, kente güven ve doğruluk verdiği, savaşta ve barışta iyi bir adam, kurtarıcı, hayırsever olduğu öğrenilmektedir (Jones 1983, 369-380; benzer örnekler için ayrıca bk. Puech 2002; Aytacılar 2006).

Sonuç

Antik kaynaklar gözden geçirildiğinde filozof, sofist ve retorlarla ilgili düşünceler oldukça farklılık göstermektedir. Filozoflarla ilgili çizilen tablo oldukça olumluyken, retor ve sofistlerle ilgili ortaya konulan düşünceler genel olarak olumsuzdur. Büyük ihtimalle felsefe ile sofistğin birbirine yakınlaşmamasına Klasik Dönem filozoflarının sofistlere karşı negatif düşünceleri neden olmaktadır. Klasik Dönem’de, Sokrates ve Platon’un öncülüğünü yaptığı sofistlere karşı olumsuz olan tavır Dion Khrysostomos, Epiktetos, Plutarkhos, Sextus Empiricus’un eserlerinde Klasik Dönem’deki kadar yoğun olmasada, bu iki alan arasındaki negatif ilişki devam etmektedir; çünkü II. Sofistik Dönem’de filozoflar ve sofistler eğitimin hala iki önemli kişileri olarak varlıklarını devam ettiriyorlardı. Ancak şu unutulmamalıdır ki, sofist ve retorlarla ilgili olumsuz yaklaşımlar filozoflar tarafından dile getirilmektedir. Sofistler ve retorlar toplumsal ve siyasal hayatta, elde etmedikleri güce ve üne II. Sofistik Dönem’de kavuşmuşlardır. Bu dönemde, siyasal açıdan filozoflar bir kademe daha sofist ve retorların gerisinde kalmışlardır. Bu üç grupta zaman zaman imparatorlardan bazı ayrıcalıklar elde etmektedirler. Ancak bu ayrıcalıkları elde etmek için bir sofistin sofist olduğunu, bir filozofun da filozof olduğunu kanıtlaması gerekmektedir.

Antik yaknaklarda filozof felsefi bilgiyle uğraşması; gerçeğin bilgisine ulaşmaya çalışması; ün, para gibi maddi şeylerin peşinden koşmaması; lüks bir hayat sürmemesi; yaşam tarzında sadeliği ve bilgeliği takip etmesi gibi özellikleriyle bir sofistten ayırt edilmektedir. Ancak retor ve sofist için dile getirilen düşünceler filozof için sarf edilen düşüncelerin tam tersidir. Sofit ve retor lüks bir hayat sürmekte; para, ün gibi şeylerin peşinden koşmakta; gerçeğin bilgisiyile değil

kalabalığı etkileyip onların alkışlarını elde etmekle ilgilenmektedir. Pollux (*Onom.*) sofist, bir öğretmen, bir eğitimci ve rehber olarak tanımlamaktadır (Ayrıca bk. Barney 2008,77-97; O'Grady 2008; Kerferd 1981). Aynı zamanda sofist, bir dil virtüözü, kenti ilgilendiren konuların savunucusu ve siyasi bir yönetici de olabilmektedir. Retor ise daha çok bir politika adamı, bir danışman veya *panegyrist*'tir (övgücüdür) (Puech 2002, 11-12). Retor aynı zamanda söz bilimin, yani retoriğin, güzel söz söyleme sanatının ilk öğretmenidir. Aelius Aristides'in retor için kullandığı yönetici, patron ifadeleri Pollux'un (*Onom.*) retor ile ilgili verdiği kavramları tamamlamaktadır. Ayrıca Aristides, çocuklar için öğretmenler ne anlama geliyorsa halk için de retorun aynı anlamı geldiğini ifade etmektedir. Onlar yapılması gerekenleri halka göstermektedirler (Ael. Ar. *Orat.* 45. 44. 29-34). Diğer taraftan epigrafik malzemeler incelendiğinde, yazıtlarda onurlandırılan filozofların, sofistlerin ve retorunların mesleklerine yönelik açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır. Yazıtlar bu kişilerin kent ve eyalet için üstlendikleri önemli görevleri ve toplumsal sınıfları hakkında veriler sunmaktadır. Ancak yazıtlarda dikkat çeken önemli bir nokta da, bir kişinin aynı anda hem sofist hem retor veya hem filozof hem de retor olarak onurlandırılırken, aynı anda hem sofist hem de filozof olarak onurlandırılmadığıdır. Buradan şu sonuca varabiliriz: Bir kişi hem sofist hem retor olabilir ya da hem filozof hem de retor olabilir ama bir kişi aynı anda hem sofist hem filozof olamaz. Bu bağlamda felsefik retorikten ve sofistik retorikten bahsedilirken sofistik felsefeden veya felsefi sofistikten bahsedilmemektedir (Philostr. *VS.* 480-4). Ayrıca yazıtlarda filozoflar genelde ait oldukları okullarla anılmaktadır. Bu durum filozofun kendine ait bir düşünce sistemi olduğunu ve bir felsefi düşünceyi takip ettiğini göstermektedir. Sofist ve retorlar için böyle bir durum söz konusu değildir. Filozofun, öğrenci yetiştirmekle beraber kendini adadığı bir felsefi sistemi vardır. Sofist ise bir felsefi düşünceyi takip etmekten daha çok bu düşünceleri öğrencilerine aktaran bir öğretmen, bir danışman ve gerektiğinde etkili konuşmalar yapan bir retordur. Retor da güzel konuşma sanatını öğrenen, kalabalık halk kitlelerini konuşmalarıyla etkileyen bir söylevci, gerektiğinde bir avukat ya da kenti için önemli bir danışman ve devlet adamıdır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- Ael. Ar. *Orat.* (= Aelius Aristides, *Orationes*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Aristides*. Ed. W. Dindorf. Leipzig 1829. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Aelius Aristides*. Ed. C. A. Behr, The Complete Works, Leiden 1986.
- Aristot. (= Aristoteles, *Rhetorica/Tέχνης ῥητορικῆς*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Aristotle’s Art of Rhetoric*, Ed. J. H. Freese, London 1975 (The Loeb Classical Library).
- Dio Khrys. *Orat.* (= Dion Khrysostomos, *Orationes*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Dionis Prusaensis Quem Vocant Chrysostomum Quae Exstant Omnia*, Ed. J. Arnim, Vols. 1-2, Berlin 1962.
- Dig. (= *Corpus Iuris Civilis*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Digesta Iustiniani Augusti, Corpus Iuris Civilis*, Ed. I. L. G. Beck, Leipzig 1928.
- Epikt. Diss. (=Epiktetos, *Dissertationes ab Arriano Digestae/Ἀρριανοῦ τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epicteti Dissertationes ab Arriano Digestae*, Ed. H. Schenkl, Leipzig 1916. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epictetus, The Discourses as Reported by Arrian, the Manual and Fragments*, Ed. W. A. Oldfather, London 1956 (The Loeb Classical Library).
- Gal. (= Galenos, *De Praenotione ad Posthumum (Epigenem)/Γαληνοῦ περὶ τοῦ προγινώσκειν πρὸς Ἐπιγένην βιβλίον*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Claudii Galeni Opera Omnia*, Ed. C. G. Kühn, Leipzig 1827.
- Gell. *NA.* (=Aulus Gellius, *Noctes Atticae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *A. Gellii Noctes Atticae*, Ed. P. K. Marshall, Oxford 1991.
- Lukian. *Pseudol.* (= Lukianos, *Pseudologista/Ψευδολογιστής ἢ περὶ τῆς ἀποφράδος*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Lucian*, Ed. A. M. Harmon, Harvard University Press, Cambridge 1972.
- Lukian. *Rhet.* (= Lukianos, *Rhetorum Praeceptor/Ῥητόρων διδάσκαλος*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Lucian*, Ed. A. M. Harmon, Harvard University Press, Cambridge 1961.
- Max. (= Maximus, *Dialexeis/Διαλέξεις*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Maximi Tyrii Philosophumena*, Ed. H. Hobein, Leipzig 1910.
- Philostr. *VS* (= Philostratos, *Vitae Sophistarum/βίοι σοφιστῶν*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Vitae Sophistarum*, Ed. C. L. Kayser, Leipzig 1871. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Philostratus and Eunapius, Lives of the Sophists*, Ed. W. C. Wright, Cambridge 1961.
- Phot. *Lex.* (= Photios, *Lexicon/Φωτίου τοῦ πατριάρχου λέξεων συναγωγή*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Lexicon*, Ed. R. Porson, Cambridge University Press 1822.
- Phot. *Bibl.* (= Photios, *Bibliotheca*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Photius. Bibliotheca*, Vol. 8, Ed. R. Henry, Paris 1977.
- Plat. *Gorg.* (= Platon *Gorgias/Γοργίας*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Gorgias*, Ed. J. Burnet, Platonis opera, vol. 3, Oxford 1968.
- Plat. *Prot.* (= Platon, *Protagoras/Πρωταγόρας*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Protagoras*, Ed. J. Burnet, Platonis Opera, Vol. 3, Oxford 1968. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Protagoras*, Ed. C. C. W. Taylor, Oxford 2002.
- Plut. *Mor.* (= Plutarkhos, *Moralia/Ἐθικά*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarchos Moralia*, Ed. F.C. Babbitt, Vol. 1, Harvard University Press 1921. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarchos Moralia*, Ed. F.C. Babbitt, Vol. 2, Harvard University Press 1928. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarchos Moralia* Ed. M. Pohlenz, Vol. 3, Leipzig 1929. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarchos Moralia*, Ed. H. N. Fowler, Vol. 10 Harvard University Press 1936. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarchos Moralia*, Ed. R. Westman, Leipzig 1959.
- Plut. *Brut.* (= Plutarkhos, *Brutus/Vitae Paralleleae/βίοι παράλληλοι*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarchi Vitae Paralleleae*, Ed. K. Ziegler, Vols. 2.1, 2, Leipzig 1964.
- Pollux *Onom.* (= Pollux, *Onomasticon Libri/Ὄνομαστικόν*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pollucis Pollucis Onomasticon Libri I-X*, Ed. E. Bethe, Stuttgart 1967.
- Sext. *Empir. adv. Math.* (= Sextus Empiricus *Adversus mathematicos/Πρὸς μαθηματικούς*). Kullanılan

- Metin ve Çeviri: *Adversus Mathematicos*, Ed. H. Mutschmann, Leipzig 1914 – 1961.
- Strabon (= Strabon, *Geographica/Γεωγραφικῶς*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Strabonis Geographica*, Ed. A. Meineke, Leipzig 1877.
- Suda (= Suda/Suidas *Lexicon/Λεξικόν*.) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Suidae Lexicon*, Ed. A. Adler, Leipzig 1928-1935.
- Synes. (=Synesios, *Synesii Cyrenensis opuscula*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Synesii Cyrenensis Hymni et Opuscula*, Ed. N. Terzaghi, Roma 1944.

Modern Kaynaklar

- AE: L'Année épigraphique.
- Aytaçlar P. Ö. (2007). *Yazıtlar ve Antik Kaynaklar Işığında Batı Anadolu'da Entelektüeller*. İstanbul 2007.
- Barney R. (2008). "The Sophistic Movement". Eds. M. L. Gill & P. Pellegrin. *A Companion to Ancient Philosophy* (2008) 77-97. Malden.
- Behr C. A. (1968). *Aelius Aristides and the Sacred Tales*. Amsterdam 1968.
- Bowersock G. W. (1969). *Greek Sophists in the Roman Empire*. Oxford 1969.
- Brock M. D. (1911). *Studies in Fronton and His Age*. Cambridge 1911.
- Brunt P. A. (1994). "The Bubble of the Second Sophistic". *BICS* 39 (1994) 25-54.
- CIG: *Corpus Inscriptionum Graecarum*. Berlin 1828-1877.
- Dill S. (1960). *Roman Society from Nero to Marcus Aurelius*. London 1960.
- Engelmann H. & Knibbe D. (1978-80). "Aus ephesischen Skizzenbüchern". *ÖJh* 52 (1978-80) 19-61.
- Festugière A. J. (1969). "Sur les 'Discours Sacrés' d'Aelius Aristide". *REG* 82 (1969) 117-153.
- Flaceliere R. (1949). "Inscriptions de Delphes de l'epoque imperiale". *BCH* 73 (1949) 464-75.
- Habicht C. (1969). *Altertümer von Pergamon* 8/3. Berlin 1969.
- Hahn J. (1989). *Der Philosoph und die Gesellschaft: Selbstverständnis, öffentliches Auftreten und populäre Erwartungen in der hohen Kaiserzeit*. Stuttgart 1989.
- Herrmann P. & Malay H. (2003). "Statue Bases of the Mid Third Century A. D. From Smyrna". *EA* 36 (2003) 1-11.
- IEphesos*: Wankel H., Börker C., Merkelbach R, Engelmann H., Knibbe D., Meriç R., Şahin S. & Nollé J. (1979-1984). *IK 11-17: Die Inschriften von Ephesos*. Bonn 1979-1984.
- IG: *Inscriptiones Graecae*. Berlin 1877 -.
- Jones C. P. (1967). "A Friend of Galen". *CQ* 17 (1967) 311 vd.
- Jones C. P. (1971). *Plutarch and Rome*. Oxford 1971.
- Jones C. P. (1980). "Prosopographical Notes on the Second Sophistic". *GRBS* 21 (1980) 373-80.
- Jones C. P. (1983). "Diotrephes of Antioch". *Chiron* 13 (1983) 369-80.
- Jones C. P. (2003). "Philosophers and Sophists at Phocaea". *ZPE* 142 (2003) 127-133
- Kerferd G. B. (1981). *The Sophistic Movement*. Cambridge 1981.
- Keil J. (1953). "Vertreter der zweiten Sophistik in Ephesos". *ÖJh* 40 (1953) 5-26.
- Lauwers J. (2013). "Systems of Sophistry and Philosophy: The Case of the Second Sophistic". *Harvard Studies in Classical Philology* 107 (2013) 331-363.
- Le Bas P. & Waddington W. H. (1870). *Voyage Archéologique en Grèce et en Asie Mineure*. Paris 1870.
- Long A. A. (2002). *Epictetus: A Stoic and Socratic Guide to Life*. Oxford 2002.
- Long A. A. (2005). "L'empreinte de Socrate dans la philosophie d'Épictète". Ed. J. B. Gourinat. *Les stoïciens*, (2005) 403-426. Fransa.
- Merkelbach R. & Stauber J. (1998). *Steinepigramme I, Die Westküste Kleinasiens von Knidos bis Ilion*. Stuttgart. Leipzig 1998.
- Marrou H. I. (1960). *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*. Paris 1960.
- Millar F. (1965). "Epictetus and Imperial Court". *JRS* 55 (1965) 141-148.

- O’Grady P. (2008). *The Sophists*. London 2008.
- Oliver J. H. (1949). “Two Athenian Poets”. *Hesperia Supplements Vol. 8, Commemorative Studies in Honor of Theodore Leslie Shear* (1949) 243-258.
- Pouilloux J. (1967). “Une famille de sophistes thessaliens à Delphes au IIe s. ap. J.-C”. *REG* 80 (1967) 379-384.
- Puech B. (2002). *Orateurs et Sophistes Grecs Dans les Inscriptions d’époque Impériale*. Paris 2002.
- PIR: *Prosopographia Imperii Romani*.
- Rehm R. (1953). *Didyma II: Die Inschriften*. Berlin 1958.
- Robert L. (1969). *Laodicée du Lycos: Le Nymphée, Campagnes (1961-1963)*. Paris 1969.
- Roisman J., Worthington I. & Waterfield R. (2015). *Lives of the Attic Orators, Texts from Pseudo-Plutarch, Photius and the Suda*. Oxford 2015.
- Salmon E. T. (1957). *A History of the Roman World from 30 BC. to AD. 138*. London 1957.
- SEG: *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Amsterdam 1982.
- Sidebottom H. (2009). “Philostratus and the Symbolic Roles of the Sophist and Philosopher”. Eds. E. Bowie & J. Elsner. *Philostratus* (2009) 69-99. Oxford.
- Stanton G. R. (1973). “Sophists and Philosophers: Problems of Classification”. *AJPh* 94 (1973) 350-364.
- Tanriver C. (1991). “Some New Texts Recording Occupations”. *EA* 18 (1991) 79-82.